

ДО ПИТАННЯ МОЖЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ СУБ'ЄКТОМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПРИТЯГНЕННЯ ЇЇ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ON THE PROBLEM OF THE POSSIBILITY OF IDENTIFYING A LEGAL ENTITY AS A SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE AND BRINGING IT TO CRIMINAL RESPONSIBILITY

Смольська Я.В., студентка III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Зайцев О.В., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню проблеми віднесення юридичної особи до суб'єктів кримінального правопорушення, можливості її притягнення до кримінальної відповідальності у національній кримінально-правовій доктрині. Основною метою статті є систематизація основних підходів та концепцій можливості імплементації кримінально-правової відповідальності юридичної особи в національне законодавство, а також зарубіжної практики. У ході сукупного аналізу найпоширеніших позицій було виокремлено переваги та недоліки кожної з них, висунуто пропозицію щодо найбільш оптимальної моделі. Перш за все, сфокусовано увагу на визначенні поняття суб'єкта кримінального правопорушення в чинному КК та як його бачать автори проекту КК. З цього приводу піддано критиці можливість притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності в силу наявності фундаментальних принципів функціонування цього інституту в кримінальному праві України, зокрема принципу індивідуалізації покарання, який тісно пов'язаний із такими оціночними поняттями, як «особа винного» та «щире каяття», що можуть застосовуватися лише щодо фізичної особи через наявність в неї психічного ставлення до діяння. Роз'яснення цих та інших понять здійснюється судом у конкретній справі з урахуванням фактичних обставин, що уможлиблює призначення справедливого покарання. Виокремлено кілька концепцій, починаючи з повного заперечення інституту кримінальної відповідальності колективних суб'єктів, закінчуючи визнанням можливості застосування кримінального покарання по відношенню до них. Проаналізовано досвід зарубіжних країн, зокрема Польщі та Франції, зроблено висновок щодо можливості запозичення іноземних теоретичних і практичних аспектів з питань кримінальної відповідальності юридичних осіб та визначено можливий варіант її запровадження в українське законодавство. При дослідженні проблеми згадано доктрину «alter ego», яка застосовується в Англії, Уельсі та деяких європейських країнах, що обґрунтовує похідну від фізичних осіб відповідальність юридичних осіб. Крім того було зацентровано увагу на перевагах субсидіарної відповідальності колективного суб'єкта як з огляду на сучасні реалії та тенденції економічного й технологічного розвитку суспільства, так і з позиції досягнення мети кримінального покарання і реалізації в повній мірі його превентивної функції.

Ключові слова: суб'єкт кримінального правопорушення, юридична особа, кримінальна відповідальність, кримінальне покарання, субсидіарна відповідальність.

The article is devoted to the study of the issue of classifying a legal entity as a subject of a criminal offense, the possibility of bringing it to criminal liability in the national criminal law doctrine. The main goal of the article is to systematize the main approaches and concepts of the possibility of implementing the criminal liability of a legal entity into national legislation, as well as foreign practice. In the course of a comprehensive analysis of the most common positions, the advantages and disadvantages of each of them were singled out, and a proposal for the most optimal model was put forward. First of all, attention was focused on defining the concept of the subject of a criminal offense in the current Criminal Code and how this category is proposed in the draft Code. In this regard, the possibility of bringing a legal entity to independent criminal responsibility was criticized due to the existence of fundamental principles of the functioning of this institution in the criminal law of Ukraine, in particular, the principle of individualization of punishment, which is closely related to such evaluative concepts as "the person of the culprit" and "contrition", which can be applied only to an individual due to the presence of a mental attitude towards the act. Clarification of these and other categories is carried out by the court in a specific case, taking into account the actual circumstances, which makes it possible to impose a fair punishment. Several existing concepts were singled out, starting with the complete denial of the institution of criminal responsibility of collective subjects, ending with the full recognition of the possibility of applying criminal punishment to them. In this context, the experience of foreign countries, in particular Poland and France, was analyzed, a conclusion was drawn regarding the possibility of borrowing foreign theoretical and practical aspects of the criminal liability of legal entities, and an expedient option for its introduction into Ukrainian legislation was determined. When studying the issue, the doctrine of "alter ego" was mentioned, which is used in England, Wales and some European countries and which justifies the liability of legal entities derived from individuals. In addition, attention was focused on the advantages of the subsidiary responsibility of the collective subject both in view of the modern realities and trends of the economic and technological development of society, and from the point of view of achieving the goal of criminal punishment and fully implementing its preventive function.

Key words: subject of criminal offense, legal entity, criminal liability, criminal punishment, subsidiary liability.

Чинний КК України у статті 18 визначив виключно фізичну особу як суб'єкта кримінального правопорушення, який може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Проект КК містить схоже визначення суб'єкта кримінального правопорушення, закріпивши у статті 2.3.1 наступне положення: «Суб'єктом кримінального правопорушення є осудна фізична особа, яка по досягненню віку, визначеного цим Кодексом, вчинила кримінальне правопорушення».

Питання кримінальної відповідальності юридичної особи та можливості віднесення її до суб'єктів кримінального правопорушення було предметом розгляду та дискусій низки українських дослідників, зокрема: В. К. Гришук,

О. О. Михайлов, А. С. Осадча, О. Ф. Пасека, В. С. Сотніченко, Н. Г. Таран. На сьогоднішній день існують кілька обширних позицій стосовно того, чи повинне поняття суб'єкта охоплювати юридичних осіб: прихильники першої заперечують можливість застосування кримінальної відповідальності щодо юридичної особи, інші ж визнають необхідність запозичення досвіду деяких країн в контексті віднесення останніх до суб'єктів кримінального правопорушення.

Представники першого підходу аргументують його переважно з точки зору ознак кримінального правопорушення, яке за своєю суттю є вольовим діянням, тобто таке, що має свідоме, морально-якісне підґрунтя. Інакше

кажучи, кримінально протиправний вчинок може скоїти лише суб'єкт, що має когнітивні і розумові навички, має змогу відобразити власне психічне ставлення до вчинюваного (в цьому знаходить вираз обов'язкова ознака суб'єктивної сторони – вина). Більш того, віднесення юридичних осіб до суб'єктів кримінального правопорушення, на думку прихильників першої позиції, є взаємозаперечним із принципом індивідуалізації покарання [1, с. 128]. Також, створення інституту самостійної кримінальної відповідальності юридичної особи обтяжуватиме кримінальне законодавство внаслідок створення нових підстав і принципів відповідальності.

Розглядаючи кримінальну відповідальність крізь призму принципу індивідуалізації покарання, дійсно можна погодитися з неможливістю притягнення до неї юридичної особи, зокрема в силу принципів, на основі яких здійснюється судовий розсуд. Так, у постанові від 1 лютого 2018 року у справі № 634/609/15-к ККС ВС надав роз'яснення щодо підстав для дискреції повноважень при призначенні покарання, серед яких вказав необхідність тлумачення оціночних понять, таких як «особа винного», «щире каяття» та ін., а також індивідуалізацію покарання – конкретизація міри і виду покарання з урахуванням виду кримінального правопорушення та особливостей суб'єкта [2]. Ці положення фактично вказують на ознаки, які можуть бути притаманні лише фізичній особі і не можуть застосовуватися щодо особи юридичної як мінімум через те, що саме діяння вчиняється службовою особою підприємства/установи/організації, яка керується власними мотивами.

Зовсім протилежний підхід поширений у деяких європейських та скандинавських країнах. У кримінальному законодавстві Франції, Литви, Молдови та ін. передбачена можливість притягнення до кримінальної відповідальності як фізичної, так і юридичної особи; у низці скандинавських держав, таких як Ісландія та Норвегія, є можливістю притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності навіть за обставин, коли безпосередньо винна фізична особа не встановлена або не може бути притягнута до відповідальності. Аналізуючи досвід Польщі, можна простежити схожий підхід, що є особливо цікавим для України через схожість правових систем обох країн та тенденції адаптування законодавства до європейського. Так, польське законодавство розглядає кримінальну відповідальність як подвійну, інакше кажучи, відповідальність юридичної особи є похідною від відповідальності особи фізичною [3, с. 303–304].

Стаття 4 польського закону «Про відповідальність колективних суб'єктів під загрозою покарання» закріплює умови відповідальності юридичної особи, якими є зокрема наявність обвинувального вироку щодо фізичної особи, що вчинила злочин, а також наявність злочину в переліку статті 16, яка включає досить широке коло діянь у різних сферах, починаючи від господарського обороту, закінчуючи відносинами щодо організації азартних ігор. Перелік фізичних осіб наведений у статті 3, до яких закон відносить: 1) особа, яка діє від імені або в інтересах колективного суб'єкта відповідно до повноважень чи зобов'язань представляти його; 2) допущена до діяльності внаслідок перевищення повноважень або невиконання зобов'язань; 3) діючи від імені або в інтересах юридичної особи за згодою або обізнаністю особи, зазначеної в пункті 1 (делеговані повноваження); 4) підприємець, який безпосередньо співпрацює з колективним суб'єктом для досягнення юридично дозволеної мети. Водночас, у випадку вчинення юридичною особою злочину, передбаченого частиною 1 пунктом 8 статті 16 (злочини проти довкілля) вона нестиме відповідальність незалежно від наявності обвинувального вироку щодо фізичної особи [4]. Таке самостійне притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності дискусійне через порушення у такому

випадку фундаментальних принципів відповідальності (зокрема наявність вини, яка виражається в психічному ставленні особи до вчинюваного діяння та наслідків).

О. О. Михайлов у своїй дисертації «Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його використання в Україні» також поділяє думку про те, що юридична особа може нести лише субсидіарну (похідну) відповідальність поряд із фізичною особою, а підставою для цього має слугувати вчинене фізичною особою в інтересах підприємства/установи/організації кримінально протиправного діяння. Як виключення дослідник наголошує на можливості самостійної відповідальності юридичних осіб у випадках заподіяння протиправним діянням, вчиненого в процесі своєї діяльності значної шкоди суспільним відносинам і за відсутності винних фізичних осіб у вчинюваному [5, с. 6].

Досить категоричну позицію поділяє Н. Г. Таран, яка у своїй дисертації «Суб'єкт злочину в кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти» вказує на тому, що притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності не є доречним, адже це вже б само по собі суперечило вищезгаданім засадам. Натомість дослідниця акцентує увагу на практиці зарубіжних країн, де замість кримінальної відповідальності по відношенню до колективних суб'єктів застосовуються інші види юридичної відповідальності (зокрема цивільно-правової та адміністративної) [6, с. 3–4].

Законодавство Франції пішло шляхом визнання юридичної особи суб'єктом злочину (і, відповідно, кримінальної відповідальності). Цікаво, що кримінальний закон держави не конкретизує поняття та ознаки суб'єкта в окремому розділі, адже той не розглядається в якості елементу складу злочину, що є відмінним від українського кримінального права. Законодавець Франції дозволяє застосовувати до юридичної особи покарання як самостійно, так і субсидіарно, разом із фізичною особою [7, с. 22]. Щодо видів покарань, що можуть застосовуватися, то стаття 131-37 Кримінального Кодексу Франції передбачає накладення або штрафу, або у випадках, передбачених законом варіанти покарання, передбачені статтею 131-39: зупинення діяльності, безстрокова/строкова заборона вчиняти певні види професійної чи громадської діяльності, встановлення судового нагляду строком до 5 років, закриття закладів підприємства, виключення з участі в договорах, які укладаються від імені держави та ін. Більш того, по відношенню до юридичної особи застосовується й такі поняття, як рецидив, реабілітація, які в українському кримінальному праві застосовуються виключно в контексті фізичної особи. Так наприклад стаття 132-12 французького кодексу зазначає, що по відношенню до юридичної особи застосовуються покарання, передбачені ст. 131-39, у випадку, якщо особа, яка вже була остаточно засуджена за злочин чи проступок, покарання за яке дорівнює штрафу в розмірі 70 000 франків для фізичних осіб. Стаття 133-14 вказує на можливість реабілітації юридичної особи у випадках, якщо вона не була протягом строку, передбаченого в цій статті засудженою за злочин чи проступок [8].

Тобто, на відміну від польського та українського законодавства, французьке кримінальне право визнає юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення, а кримінальна відповідальність є похідною від фізичної особи, адже діяння вчиняється безпосередньо в її інтересах.

Думку щодо можливості визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення можна простежити й у дисертаційній роботі О. Ф. Пасеки «Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження», який запропонував внести зміни до кримінального закону, шляхом визначення суб'єктом поряд з фізичною особою юридичну. Окрім того, вчений вбачає імовірність притягнення колективного суб'єкта до кри-

мінальної відповідальності в контексті визнання її як співучасника в злочині, вчиненого фізичною особою. Науковець також висунув можливість формування поняття вини юридичної особи, визначивши його як «психічне ставлення керівника юридичної особи, її засновника, учасника, іншої уповноваженої особи до вчинюваної, у межах своїх повноважень, від імені та в інтересах юридичної особи, дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності» [9, с. 6]. Однак складно погодитися із обґрунтованістю цього положення, адже за таких обставин вина юридичної особи фактично зводиться до вини фізичної особи, що втрачає свою цінність в виокремленні її в окреме визначення. Більш того, як вже було згадано раніше, стосовно юридичної особи не можна оперувати поняттям вини, бо в зворотному випадку це суперечитиме існуючим основоположним принципам кримінального права.

На можливість визнання суб'єктом кримінального правопорушення юридичної особи вказує В. К. Гришук, який не вбачає доцільності в притягненні юридичної особи до кримінальної відповідальності без віднесення її до суб'єктів правопорушення. Тобто, дослідник вказує на взаємопов'язаність понять суб'єкта та відповідальності, які не можуть функціонувати у розриві одне від одного. Водночас, В. К. Гришук з прихильністю ставиться до подібної новелізації кримінального законодавства, зазначивши на тому, що інші види юридичної відповідальності не нівелюють і не покривають необхідність та значимість в певних випадках притягнення саме до кримінальної відповідальності юридичної особи [10, с. 168–169].

Бачимо, що із вищевказаного витікають три можливі концепції кримінальної відповідальності юридичної особи: 1) заперечення притягнення з огляду на фундаментальні принципи права; 2) запровадження субсидіарної відповідальності юридичної особи, при цьому не визнаючи її в якості самостійного суб'єкта кримінального правопорушення; 3) визнання юридичної особи суб'єктом правопорушення, який може підлягати субсидіарній відповідальності поряд з фізичною особою. Варіант із можливістю самостійної кримінальної відповідальності вбачаємо не доречним, через протиріччя такої концепції з основоположними принципами кримінального права.

На можливості існування другого підходу слугує й так звана доктрина «alter ego», яка застосовується в деяких країнах англосаксонської правової сім'ї та європейських країнах (зокрема Франції) і яка ототожнює дії окремих керівників із діями корпорації в цілому. Говорячи про доцільність впровадження субсидіарної кримінальної відповідальності юридичної особи слід погодитися з позицією Г. Стенсенса, який зазначав на наступних перевагах такого підходу: поширення корпоративної злочинності, з якою треба боротися безпосередньо шляхом застосування покарання відносно корпорації; є недостатнім кримінальне переслідування виключно фізичних осіб, адже це не виправдає мети кримінальної відповідальності, бо структурні прогалини в роботі юридичної особи, через які вчинювався злочин, не зникнуть; альтернативні види юридичної відповідальності не здатні забезпечити ті процесуальні гарантії, ніж у кримінальному процесі [11, с. 74–75]. Щодо потенційного збільшення коефіцієнту корпоративної злочинності можна наголосити на тому, що така тенденція спостерігається в силу розвитку та становлення ринкових відносин й економіки в Україні. Крім того, дається взнаки технологічний розвиток, перехід так званої «білоколірцевої» злочинності (White-Collar Crime) в площину віртуального середовища, яке є ще й досі не в повній мірі захищено правом, що сприяє новим видам шахрайства та схем з ухилення по сплаті податків.

Дослідивши всі можливі варіанти імплементації кримінальної відповідальності юридичної особи в національне законодавство можна констатувати, що концепція субсидіарної відповідальності є виправданою та доцільною в контексті глобалізаційних та ринкових перетворень. Цей підхід не заперечує принцип індивідуалізації покарання, адже кримінальна відповідальність юридичної особи залежатиме від наявності обвинувального вироку щодо фізичної особи, яка безпосередньо вчинила кримінальне правопорушення. У такому випадку вносити зміни до поняття суб'єкта кримінального правопорушення не потрібно; забезпечується превентивна функція кримінальної відповідальності через унеможливлення подальшого застосування злочинних схем в управлінні колективного суб'єкта, посередництвом яких вчинялось кримінальне правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 128–132. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/286628479.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).
2. Постанова ККС ВС від 1 лютого 2018 року у справі № № 634/609/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72009792> (дата звернення: 10.04.2023).
3. Лук'янченко С. О. Зарубіжний досвід застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 302–306. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/52.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).
4. Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary z dnia 28 października 2002 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych-za-czyny-zabronione-pod-grozba-16991855> (дата звернення: 10.04.2023).
5. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: автореферат дисертації / Київськ. акад. адвок., Київ. 2008. 21 с.
6. Таран Н. Г. Суб'єкт злочину в кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти: дисертація / Наук.-досл. інст. публ. права, Київ. 2019. 226 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/15774/5/dys_taran_nh.pdf (дата звернення: 10.04.2023).
7. Власюк Ю. О. Юридична особа як суб'єкт злочину за законодавством країн Європи. *Роль правоохоронних органів у формуванні держави в умовах євроінтеграції України: всеукраїнська підсумкова наук.-практ. конф.*, м. Київ, 12 березня 2015 р. Київ, 2015. С. 22–23. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/8506/1/%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%9E%D0%A5%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%9D%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%20%D0%A7%202_p023-024.pdf (дата звернення: 10.04.2023).
8. Code pénal, mise à jour du 2023-04-01. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719 (дата звернення: 10.04.2023).
9. Пасєка О. Ф. *Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження*: автореферат дисертації / Львівськ. держ. ун. внутр. справ, Львів. 2010. 23 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/139/1/paseka.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).
10. Гришук В. К., Пасєка О. Ф. *Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження*: монографія / Львівськ. держ. ун. внутр. справ, Львів. 2013. 248 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/54/1/Gruchek_Paseka_Monografij.pdf (дата звернення: 10.04.2023).
11. Миколок Ю. А. Проблеми визначення юридичної особи суб'єктом злочину: кваліф. роб. Київ, 2020. 104 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/44846/1/%d0%9c%d0%b8%d0%ba%d0%be%d0%bb%d1%8e%d0%ba.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).